

Возна З.О.

викладач кафедри філософії

та суспільствознавства,

Уманський державний

педагогічний університет

імені Павла Тичини

ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО РЕСУРСУ ПРИ ВИВЧЕННІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена вивченню умов теорії і практики формування християнської культури в учнів загальноосвітньої школи та майбутніх педагогів. Досліджується проблема можливостей освітнього ресурсу середньої і вищої школи у справі вирішення проблем формування духовної культури на основі християнських цінностей.

The article is dedicated to surveying conditions of theory and practice of secondary school pupils and future teachers' christian culture formation. It considers the issue of secondary schools and universities educational resource possibilities solving problems of forming spiritual culture on the basis of christian values.

Для духовного становлення сучасного суспільства звернення до культурно-духовної спадщини минулого, до якої релігія має безпосереднє відношення є вкрай необхідним. Розуміння цього має стати базовим принципом у професійній підготовці майбутніх педагогів, зокрема, у становленні і розвитку наукового світогляду учителя історії. Релігія є одним із духовних чинників у структурі культури. Маючи колосальний вплив на суспільство, православ'я історично формувало культуру нашого народу, визначало його духовні цінності, сенс життя та творчої діяльності. Сучасний стан культури, позначений кризовими явищами, актуалізував дослідження ролі християнських цінностей у формуванні історичного мислення учнів та фахової підготовки педагогів. З урахуванням християнського світогляду може бути побудоване викладання багатьох предметів гуманітарного циклу

середньої та вищої ланки школи. Автор статті визначає проблемою дослідження аналіз внутрішнього освітнього ресурсу, акумульованого в програмах та змісті підручників з курсу «Історії України» для загальноосвітньої школи та основних принципів підготовки майбутніх педагогів на основі християнських цінностей. Для розв'язання проблеми проведемо структурний аналіз змісту та методичного апарату підручника з курсу «Історія України» для учнів 8 класу загальноосвітньої школи (О.В. Гісема, О.О. Мартинюка). Навіть поверховий огляд фактичного та теоретичного матеріалу, історичних джерел, довідкової інформації, ілюстрацій пам'яток сакральної культури є переконливим доказом функціональної здатності підручника щодо прилучення учнів до духовних надбань української православної церкви.

Результатом діяльності православної церкви є величні і довершені зразки культової архітектури. Засобом естетичного впливу на учнів слугує велика кількість ілюстрацій відомих пам'яток. Серед інших учням пропонуються світлини Києво – Печерського монастиря, Успенської церкви у Львові, Троїцької церкви в селі Межиріч, Георгіївського собору Видубицького монастиря, каплиці Трьох Святителів у Львові, будівлі Братського монастиря в Києві, Преображенської церкви в Сорочинцях, церкви св. Юра в Дрогобичі, Михайлівського Золотоверхого собору, Троїцького собору в Самарі, Андріївської церкви в Києві, Іллінської церкви в Суботові та інших. Засобом прилучення до розуміння християнського світогляду і філософії православ'я є твори середньовічного живопису і графіки. Це репродукції гравюри Іллі «Тайна хрещення» до «Требника» Петра Могили, І. Щирського «Тріумфальне знамено», ікони «Різдво Христове», «Архістратиг Михаїл» з Трушевич XVI ст., зразки монументального живопису церкви Святого Духа в селі Потеличі, деталі монументального розпису церкви Воздвиження в Дрогобичі, світлина ікони «Покрова Богородиці» із зображенням Богдана Хмельницького роботи І. Рутковича з іконостаса із Скваряви – Нової, ікона роботи Й. Кондзелевича «Воскресіння», козацька ікона «Покрова» із зображенням П. Калнишевського. Жанр середньовічного портретного живопису дає учням візуальне зображення духовних провідників християнської віри. У підручнику є зображення євангеліста Марка з мініатюри до Пересопницького Євангелія, євангеліста Іоанна з мініатюри І. Галятовського, світлини Й. Борецького, П. Могили, Г. Балабана, І. Гізеля, М. Смотрицького, Ф. Прокоповича.

Православна церква плідно діяла з метою просвіти народу, створювала шедеври високої духовної культури. Пам'ятки друкованої церковної літератури розширюють розуміння учнів про внесок православної церкви в цю справу. Це твори полеміста Герасима Смотрицького «Ключ царства

небесного», і «Календар римський новий», Пересопницьке Євангеліє, «Апостол», і «Буквар» І. Федорова, Острозька Біблія, православний Катехізис, або «Православне ісповідання віри» та «Євхаристіон» П. Могили, «Тренос» М. Смотрицького, «Зерцало богословія» К. Транквіліона-Ставровецького, «Часослов», збірник святкових служб «Анфологіон», виданий Києво-Печерською друкарнею та багато інших джерел православної літератури. Методичний апарат підручника пропонує для аналізу учнів ще один вид мистецтва, що органічно пов'язаний з релігійною культурою – пластику. До їхньої уваги пропонуються світлини із зразками фасадів пам'яток сакральної архітектури, іконостасів, надгробної пластики. Зокрема каплиці Боїмів, вівтаря Вольфа-Шульца у Львові, надгробка князя К. Острозького. Християнську символіку учні зустрічають на зображеннях козацьких клейнодів та геральдичних знаках. Крім цього, знаходимо широкий перелік імен діячів культурно-освітнього та релігійного руху, як-то: І. Вишенського, С. Зизанія, П. Могили, К. Острозького, Є. Плетенецького, Ф. Прокоповича, Д. Туптала та ін. Понятійний мінімум для учнів 8 класу вимагає розуміння таких термінів: право ставропігії, реформація церкви, контрреформація, протестантизм, братства, греко-католицька церква, православні єпархії, метрополія, консисторія, орден, Євангеліє, літургія, кант, партесний спів, богослов'я і багато інших.

Наведений вище інформаційний діапазон сприяє формуванню когнітивного та аксіологічного рівня компетентностей учнів. Разом з тим, педагогічна практика позує, що є проблеми у сприйнятті учнями матеріалу про церковне життя України в XVII-XVIII ст. і питань релігійної культури в цілому. Вкажемо на деякі з їхніх причин. Зовнішніми чинниками є тривале витіснення із свідомості і практики українців духовних цінностей християнства, а також вплив техногенної цивілізації, що робить сферу духовного меншовартісною і малозначущою для особистості. Є і внутрішні чинники дидактичного плану. Це нерівномірність розподілу інформації про діяльність православної церкви в структурі програмного матеріалу курсу «Історія України». З одного боку перенасичення інформаційного та ілюстративного матеріалу в підручниках для середніх класів, і зменшення його питомої ваги в старшій школі, де учні здатні не тільки до естетичного сприйняття, але і до усвідомленого аналізу і позитивної рефлексії. Не сприяє позитивному сприйняттю фрагментарність, відсутність цілісності та впорядкованості інформації про православну культуру, неузгодженість тексту та ілюстрацій, розсосередження інформації серед фактів політичної та соціально – економічної дійсності. Хибують підручники поверховістю інформації, зверненням уваги до зовнішніх ознак, а не внутрішнього змісту. З

огляду на означену проблему, постає важливим фактор ґрунтовної професійної підготовки майбутніх педагогів.

Концепція освітньої реформи на засадах християнських цінностей з упровадженням викладання основ християнської культури в загальноосвітніх навчальних закладах визначає на наступні принципи підготовки педагогів:

1) Образність, художність і добродієний характер явищ, які подаються учням.

2) Необхідність цілісного і багатостороннього підходу до явищ християнської культури, представлення їх в духовному, історичному, естетичному, етичному та інших аспектах.

3) Шанобливий і споглядальний підхід, відсутність псевдонаукового об'єктивізму і зверхності до явищ християнської культури, незалежно від їхньої художньої досконалості, відповідності уявленням сучасного суспільства.

4) Гармонічне поєднання вітчизняної і світової християнської культури. Представлення християнської культури як надбання усього людства і, водночас, розкриття неповторності і своєрідності вітчизняної православної культурної традиції [1].

Отже, у підготовці майбутніх фахівців потрібно звернути увагу на:

1. Когнітивний аспект – глибокі знання теми.
2. Формування розуміння важливості регенерації церковної культури для збереження цілісності, безперервності власних традицій та історії.
3. Вміле використання прийому образної характеристики православної культури з аналізом зовнішніх ознак і внутрішніх властивостей.
4. Використання прийому всебічного аналізу християнських пам'яток з мистецтвознавчої, релігійної, світоглядної точок зору.

У структурі підготовки майбутнього учителя історії щодо основ християнської культури визначимо курси: «Історії України», «Української та зарубіжної культури», «Всесвітньої історії», «Етики», «Естетики», «Світових релігій», «Культурології», «Історії української культури». У структурі знань студента важко визначити пріоритетний напрямок. З огляду на програмні вимоги середньої школи до категорії основних знань і вмінь студента можна віднести знання про генезу, типи, стильове розмаїття української сакральної архітектури. Храм може розглядатися однобічно через окремі аспекти – мистецтвознавчий, богослужбовий, символічний, світоглядний. Оскільки інтегроване узагальнення, філософський аналіз даного феномена відсутні, то потрібно звернути увагу на теорію храмового образу, його місце в духовній культурі, співвідношення зі світоглядом епохи. Традиційно головними для

українського соціуму були обрядова діяльність, естетична досконалість архітектурного образу, мальовничість зображень і музична аура [2]. Передати обрядовість та духовність музики складно, а образно реконструювати, проаналізувати генезу храмології, піднятися на вищий рівень осмислення діалектичного зв'язку архітектурної форми і її символіки можливо. Це буде методично виваженим прийомом у становленні знань студента. Наведемо деякі міркування щодо важливості знань з храмології:

1. Зауважимо, що довгий час архітектура домінувала над іншими напрямками мистецтва, підпорядковуючи їх собі.
2. Храмовий образ завжди співвідносився зі світоглядом епохи.
3. Церква виступала чинником естетичного впливу.
4. Храмова культура завжди була образом національного духу.
5. Підручники з вітчизняної історії для школи багато ілюстровані світлинами пам'яток культової архітектури.
6. Кожен елемент храму є глибоко символічним.

Зупинимось детальніше на методиці формування знань з основ сакральної архітектури. До прикладу візьмемо такий факт: у зазначеному підручнику з історії України подано три світлини архітектурних пам'яток – дзвіниці Софіївського собору, Києво-Печерської лаври та дзвіниці Успенського собору у Львові. Під світлинами подано лише підпис, а в тексті – тільки факт створення. Упроваджуючи ідею багатостороннього підходу до християнської культури, потрібно було наголосити на функціональному призначенні дзвіниць, визначити їхні характерні особливості, художній стиль, авторів-архітекторів, історію створення та символічний зміст. Саме такий алгоритм має бути закладений в побудову знань студента-історика. Акцентування уваги учнів на історії дзвонів є ефективним засобом розвитку їхніх пізнавальних, світоглядних, моральних, ціннісних орієнтацій. Корисним було б наступне доповнення. В старозавітні часи дзвонів не знали. На Русі дзвони з'явилися з прийняттям християнства. Значного поширення набули в XVI-XVII ст., отримавши духовно-символічне значення благовістування Євангелія, вчення Христа. Відповідно до уставу богослужіння розрізняють кілька видів дзвоніння: в один дзвін – називається благовістом, по чергово два – передзвоном. Тризвін звучить до святкових і врочистих богослужінь разом із благовістом. Благовіст звучить три рази на день, сповіщаючи про початок утрені чи вечірні. До найурочистіших видів дзвоніння належить «цілодневне», яке триває аж до вечірні (на день Різдва). Серед багатьох видів дзвоніння, головних вирізняють п'ять: святковий, воскресний, поліселейний, повсякденний та малий. На Русі дзвони не мали спеціально призначеного для них місця. З XIV ст. будуються дзвіниці у вигляді багатоярусної вежі, увінченої банею та дзвоном під нею. Вони могли бути окремо від храму,

інколи виступали в одному ансамблі з церквою. Тоді її будували з заходу, щоб нижній поверх слугував притвором [3, 36-38.]. Таке доповнення звичайної ілюстрації посилить емоційність сприйняття і матиме практичне значення. Після цієї інформації кожен учень звертатиме увагу на церковне дзвоніння, це може стати початком зацікавлення історією християнської культури. Навіть побічне ознайомлення з тисячолітньою традицією української церковної архітектури розкриває широке розмаїття великих кам'яних і дерев'яних пам'яток. Учні не можуть не помітити відмінностей в загальній формі кожної із будівель, у формі бань, у формі таких архітектурних елементів як пілястри, карнизи, портали. Учням потрібно пояснити, що їхня особливість зумовлена специфічними історичними, політичними, культурними, регіональними чинниками. На їхнє усталення мали вплив уподобання замовників та будівничих, певний стиль в архітектурі. Зазначимо принагідно, що у вказаному підручнику стильові характеристики ренесансної архітектури не визначені взагалі, а барокові означені слабко. Пам'ятки архітектури м. Львова (світлина яких змальовано в тексті) віднесені до всесвітньої спадщини людства, тому важливо зазначити це учням в межах історико-культурної доби, яку вони вивчають. Разом з тим, більшість українських церков мають спільний характер, який більше відчувається, ніж усвідомлюється. Щодо спільного в культовій архітектурі, то це перевага однакових горизонтальних і вертикальних ритмів, незалежно від стилю і це є вирішальним фактором, що надає будівлі її української ідентичності [4, 38]. Обов'язково потрібно звернути увагу на символіку зовнішнього вигляду храму, який доступний учням візуально. Храм є домом Божим, брамою Небес, кожна церква є символом раю, Небесного Єрусалиму, образом Трійці, самого Христа, символом обожненої людини. Він сягає духовної дійсності за допомогою певних форм і просторів, що у ньому запроектовано. Основою архітектурної православної естетики є порядок, співмірний космосу, правильність, краса, що є доказом існування завершеного розуму, який управляє світом. Храми мають чотири стіни, що відповідає чотирьом сторонам світу, вони будуються рівновеликими у вигляді куба. Східна частина – символ втраченого раю, що був на сході в Едемі. Середня частина храму «корабель» – земний простір, де знаходиться вселенська Церква Христа. Західна стіна – символ країни мертвих. Апсида в архітектурному просторі – символ непорушної стіни Богородиці. Склепіння у формі напівсфери – символ небесної тверді. Згодом уявлення про небесне склепіння було перенесено на купол. Стовпи, які підтримують склепіння храму – це в духовному сенсі – апостоли, святителі, вчителі церкви. Християнські святині одержали три символічні зовнішні форми – корабля, кола і хреста. Форма корабля мала нагадувати вірним, що крізь море життя спроможна завести людину до небесної пристані тільки церква. Кругла фора мала означати вічне тривання церкви. Церква, побудована у формі хреста, мала нагадувати, що хрест є справжньою основою церкви. Хрест, від часу освячення його мукою Христа, став джерелом і символом спасіння [5].

Символ є небесною категорією. Він є продовженням ієрофонії, тобто процесу освячення, єднання із святістю. Опрацюванню теорії християнського

символізму в мистецтві велику увагу приділив Климент Олександрійський. Він уважав архітектуру проміжною між наукою і мистецтвом, вона «надзвичайно загострює здібності душі, особливо її здатність розуміння, робить душу більш здатною відгадувати істину, відкидати неправду. Саме завдяки архітектурі ми вловлюємо подібність і відмінність, можемо знаходити довжину, не знаючи ширини, поверхню, що не має глибини, точку, що не підлягає поділу і не має продовження, нарешті, це вона від предметів чуттєвих підносить нас до речей, що лише розумом осягаються» [6, 28-32]. Тема символічного змісту є достатньо досліджена в доробках. Громова Є., Давидова М., Заграєвського С., Кириченко Є., Лихачова Д., Скорик Л., Сумиленко С., Успенського Л. Додамо кілька слів про типологію церковної архітектури. У підручнику використано, але не наголошено на цьому, світлини різних типів церков, які у зв'язку з різнобічною діяльністю людини і її духовними потребами, поділяються на такі основні функціональні групи: парафіяльні, соборні, кафедральні церкви, монастирські, лікарняні, воєнні, тюремні, цвинтарні, навчальні, будинкові, безпарафіяльні [7]. За таким алгоритмом мають будуватися знання студента і в інших напрямках пізнання християнського спадку. Це і розуміння внутрішньої структури храму, і основ іконографії, особливостей символіки колірної гами ікон, і глибоке розуміння основних пам'яток духовної літератури, і саме головне – ідеї, до якої йшло суспільство. Межі статті дозволяють означити проблему та зробити наступні висновки. Навчальний потенціал одного лише курсу «Історії України» має достатньо ресурсів для формування в учнів уявлення про християнську культуру. При вмілому і цілеспрямованому використанні можливостей всіх предметів гуманітарного циклу можливим є систематичне і глибоке прилучення до духовної культури українського народу. Дотримання основних принципів упровадження основ християнського світогляду у вищій школі дасть можливість зберігати і відтворювати традиційну культуру як фундаментальної основи буття, необхідного для відновлення духовності українського суспільства.

Слід визнати, що духовність – це певний стан людини і суспільства, який формується, виробляється важкою працею душі самої людини і самого суспільства, за участю їхньої власної волі і власних зусиль. Визнаємо також, що людська істота має схильність і потенції до нарощування власного духовного поля, незалежно від того, якими очима дивимось на нього – очима християнина чи матеріаліста. І сьогодні цю двоєдність сприймаємо як реальність, але з тим лише застереженням, що й духовність може мати різний зміст, бо джерелом її можуть бути різні авторитети. Маємо тут нагадування євангеліста: «Не кожному духові вірте, але випробуйте духів, чи від Бога вони...». Другою істотною особливістю духовності є те, що їй завжди властива певна спрямованість – націленість на ідеал та на самопізнання, у яких людина шукає себе як істота моральна, і своє призначення як істота безсмертна [8, 28]. Людині притаманна вічна схильність стояти обличчям до ідеалу і вічне прагнення наблизитися до нього. Наука допомагає їй розуміти зміст ідеалу, мистецтво вказує на його досконалість і красу, релігія дає відчуття інтимної близькості до нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція освітньої реформи на засадах християнських цінностей з впровадженням викладання основ християнської культури в загальноосвітніх навчальних закладах. – <http://archiv.orthodoxy.org.ua>
2. Проценко В.В. Феномен православного храму в соціокультурному просторі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. – Сімферополь, 2000.
3. Коган Н. Церква – храм як символ неба і землі // Людина і суспільство. – 1995. – № 1-2.
4. Жук Р. Ритмічні особливості української церковної архітектури // Пам'ятки України. – 1991. – № 4.
5. Стародубцев О.В. Символіка православного храму. – <http://www.pravosiavie.ru>
6. Скорик Л. Архітектура, що вчить душу вгадувати істину // Людина і світ. – 1996. – № 4.
7. Степанов О. Православный храм – функциональная типология и современные особенности // Віра і культура. – 2006. – № 31.
8. Зеньковский В. Воспитание в свете христианской антропологии. – К., 2001.